

Лук'яненко О. В. На межі раціонального та трансцендентного: освітньо зорієнтоване дозвілля та віра у педагогічних інститутах УРСР доби «відлиги» (ч.2) // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. – К., 2015. Випуск 98 – С.76-79.

УДК 94 (477) «1953/1964» : 378

Лук'яненко Олександр Вікторович

кандидат історичних наук, старший викладач кафедри культурології
Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка
lukyanenko.ov@gmail.com

**НА МЕЖІ РАЦІОНАЛЬНОГО ТА ТРАНСЦЕНДЕНТНОГО:
ОСВІТНЬО ЗОРІЄНТОВАНЕ ДОЗВІЛЛЯ ТА ВІРА У ПЕДАГОГІЧНИХ
ІНСТИТУТАХ УРСР ДОБИ «ВІДЛИГИ» (2)**

Анотація. Стаття ілюструє еволюцію освітньо зорієнтованого та релігійного дозвілля освітян пединститутів УРСР періоду десталінізації (1953-1964 рр.). Застосування методу контент-аналізу педагогічної преси дозволило проілюструвати наповнюваність вільного часу студентів; відслідкувати співвідношення характеристик позаробочого часу викладачів відповідно до сучасних підходів теорії та історії дозвілля.

Ключові слова: повсякдення, студенти, освітньо зорієнтоване дозвілля, релігійне дозвілля, вища педагогічна школа, десталінізація

Лукьяненко Александр Викторович

кандидат исторических наук, ст. преподаватель кафедры культурологии
Полтавского национального педагогического университета им. В. Г. Короленко

**НА ГРАНИ РАЦИОНАЛЬНОГО И ТРАНСЦЕНДЕНТНОГО:
ОБРАЗОВАТЕЛЬНО ОРИЕНТИРОВАННЫЙ ДОСУГ И ВЕРА В
ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИНСТИТУТАХ УССР ВРЕМЁН «ОТТЕПЕЛИ» (2)**

Аннотация. Статья иллюстрирует эволюцию образовательно ориентированного и религиозного типов досуга педагогов пединститутков УССР периода десталинизации (1953-1964 гг.). Применение метода контент-

анализа педагогической прессы позволило проиллюстрировать наполнение досуга студентов; отследить соотношение характеристик вне рабочего времени в соответствии с современными подходами теории и истории досуга.

Ключевые слова: повседневность, студенты, образовательно ориентированный досуг, религиозный досуг, высшая педагогическая школа, десталинизация

Oleksandr V. Lukyanenko

Ph.D. in History, Senior lecturer of cultural studies sub-department in V. G. Korolenko Poltava National Pedagogical University

AT THE TURN OF RATIONAL AND TRANSCENDENTAL: EDUCATION ORIENTED LEISURE AND FAITH IN PEDAGOGICAL INSTITUTES OF UKRAINIAN SOVIET SOCIALIST REPUBLIC DURING THE “THAW” PERIOD (2)

Abstract. *The article illustrates the evolution of the types of education oriented and religious leisure of educators in Pedagogical Institute of USSR during the period of de-Stalinization (1953-1964). Application of content analysis method of educational media allowed illustrating the core of the leisure. It also helped to give general characteristics of leisure according to modern approaches in the theory and history of leisure.*

Keywords: *every-day life, students, education oriented leisure, religious leisure, higher pedagogical school, de-Stalinization*

Інший світ, протилежній логічному освітньому дозвіллю студента-науковця, розкривався тим молодим людям, які тримали у собі віру. Атеїстична країна апріорі виключала наявність віросповідного компоненту у вільному часі громадян, а якщо і припускала його наявність, то всіляко засуджувала та цькувала упродовж усього свого існування. Коли ми шукаємо приклади релігійного дозвілля студентів, які б наводила періодика, то будемо розчаровані. Усі 1950-ті пройшли без згадок про трансцендентні уподобання майбутніх учителів. Преса згадувала лише про антирелігійні поради у навчальній діяльності. Так, у 1955 р. викладач Харківського ДПІ Ю. Гепнер

пропагував використання атеїстичних сентенцій у вступові до мовознавства. Він рекомендував доводити антинауковість тверджень Біблії про божественне походження мови, спростовуючи тези про те, що спочатку було слово. Звичайно, відлуння повсякденної релігійності було помітне і в його статі. Так, науковець звертався до жартівливого на його думку виразу «поститися», у якому він убачав наочний доказ того явища, що навіть непередові люди старшого покоління «звільнилися» від пієтету перед церковною термінологією [1]. «Звільняти» радянську людину від віри освітяни планували з малого. Полтавський педагог І. Оплаканський у вільний час особливо ревно пропагував у своїх просвітницьких лекціях вивчення у другому класі під час уроків природознавства теми «Шкідливість віри в Бога» [2].

Саме антирелігійні лекції були чи не основою формою «релігійного» дозвілля студентів педагогічних вишів 1953-1964 рр. у такий спосіб віра тісно спліталася з радянською наукою, яка намагалася видавити конкурентку зі світу дозвілля громадян СРСР. Так, студенти Кременецького ДПІ після уведення обов'язкового курсу основ атеїзму в педінститутах УРСР на початку 1960-х р. почали активну лекційну кампанію на атеїстичні теми серед населення регіону. Окремі з них від слова переходили до діла. Наприклад, студентка Г. Лоб започаткувала антирелігійну боротьбу у рідному селі Руда Жидачівського району Львівської області. У центрі уваги були в основному нетрадиційні для України релігійні громади. У селі Руда такими були баптисти, які «затягли в своє грузьке болото» семикласницю Н., яку звідти «порятувала» майбутня учителька Г. Лоб. Її колега-п'ятикурсниця О. Антонюк «вирвала з чіпких рук сектантів» молоду радянську дівчину М. з села Чорний острів Хмельницького району [3]. Та, попри всю антирелігійну кампанію педагогів та студентів, в буденному житті українця все ж було місце вірі у надприродне. Це визнавали й самі освітяни. Вони зауважували, що у середині ХХ століття в українських родинах мами та бабусі продовжували лякати дітей забобонами. Батько-водій міг не поїхати на роботу, бо кішка перебігла йому дорогу, і він чекав, поки інший проїде перед ним. У боротьбі з цим педагогічні працівники наводили іронічні приклади: такий

батько питає причину у сина Вови, чому той приніс двійку за іспит, на що може отримати відповідь: «Я не винувати – це кішка перебігла дорогу» [8]. Єдиним засобом від цього називали науково-популярні лекції. Апофеозом таких кампаній ставала діяльність клубів войовничих атеїстів. В одному з таких закладів, створених студентами Івано-Франківського педінституту молодь щотижня спілкувалася з населенням на теми віри та науки [10].

Проте, іноді студентська молодь ставала жертвами такого лекційного формалізму. В одному з листів ЦК в «Радянській освіті» наводився приклад лекторських поневірянь одного такого майбутнього учителя. Юнак читав лекцію в одному з колгоспів УРСР, домагаючись закриття приходу. На зустрічі були присутні більше ніж 80 членів общини християн-баптистів, які в кінці виступу молодого освітянина вони дали бій лектору, аби скомпрометувати його в очах колгоспників. Компрометування, насправді, було більше схожим на дискусію, бо вірячи просто засипали студента питаннями про релігійні свята. Юнак зізнавався потім: «Я відчув, наскільки погано орієнтуюся у тому, що їх зацікавило. І якби не секретар партійної організації колгоспу, який умілими відповідями й прикладами дав відсіч баптистам, мені б довелося скрутно» [9].

Нагадаємо, що майбутні педагоги переступали поріг інститутів з уже сформованими поглядами на католицизм та греко-католицизм. Ще у шкільних підручниках з української літератури особливу увагу приділяли тому, як творчість українських письменників «зривала машкару з католицького та уніатського духовенства» [5]. Тому періодична преса показувала не лише студента-педагога як борця з релігією. Він також сам ставав об'єктом релігійного (а варто було читати негативного) впливу. Зразком цього була історія студентки Київського ДПІ Тасі Кулик. У 1963 р. вона такими словами завершувала подячного листа директору своєї школи №25 м. Дніпродзержинськ Федору Сокурєнку, який боровся з її релігійними уподобаннями: «Спасибі, Федоре Федотовичу, це Ви допомогли мені вирватися з мороку, вивели на світлий шлях казки» [4]. У головному друкованому виданні освітянської спільноти «Радянська освіта» під кінець «відлиги» надрукували й іншу красномовну

статтю про зречення віри студенткою Галиною Подедворною: «Коли я звільнилася од віри, прозріла, то було таке відчуття, наче прокинулася після довгої жахливої ночі» [6].

Одразу ж після розповіді містилися методичні рекомендації викладачам інститутів та учителям шкіл, у яких пропонувалося звернути особливу увагу на атеїстичні складові творчості Тараса Шевченка та Лесі Українки. Чільне місце відводилося вивченню твору Етель Ліліани Войнич «Овід». Великий дидактичний ефект повинні мати наголоси на тому місці, де Артур Овід був відправлений під кулі рукою власного батька-священника.

В освітніх закладах рекомендували до перегляду і кіноповість «Іванна». На думку методистів, саме вона дозволяла побачити всю гнилість уніатського священства, коли навіть «безсердечний митрополит» благословляв на шибеницю свою хрещеницю. Сама кіноповість, яка вийшла у світ 1959 року за кіносценарієм В. Беляєва та поставлена В. Івченком, була доволі дієвою антирелігійною зброєю, яку тісно пов'язували із студентським життям. Сюжет розповідає про те, як 1940 року молода Іванна Ставнича, донька архієрея Теодозія планує приєднатися до лав студентства Львівського університету, відкритого після встановлення радянської влади. Та вустами батька Іванни говорять «ретрогради», що називають нововідкритий виш «не таким», позбавленим моралі й віри тощо. Однак, доля дівчини склалася не так, як вона хотіла. Секретар приймальної комісії виявився «перевертнем», «буржуазним націоналістом», який не прийняв дівчину до вишу «через соціальне походження». Головна героїня додає драматизму, звинувачуючи радянську владу в несправедливості, звертаючись за допомогою до митрополита А. Шептицького, глави УГКЦ. За його порадою дівчина іде до монастиря. З початком німецько-радянської війни нацисти увійшли до Львів. Згідно з кіносценарієм, вірна радянським ідеалам Іванна бачить, як служителі церкви співпрацюють з окупантами, освячуючи ім'ям Бога розправи з партизанами, євреями і мирними жителями. За сприяння подруги Іванна зближується з партизанським підпіллям. Дівчина вирішує допомогти партизанам і набирає їх

загін, проте згодом починається полювання за юною партизанкою. Апофеоз фільму – страта Іванни німцями з благословення Шептицького [7]. Кіно мало формувати у студентів образ «західняка-зрадника», а тим більше «націоналіста-ворога». Плоди цього щоякнайяскравіше видно в сучасній «анти-бендерівській шизофренії» на Сході України.

Аналізуючи образ освітньо-зорієнтованого дозвілля освітян, поширюваний як зразковий газетою «Радянська освіта», можемо зробити ряд висновки. Спочатку з'ясуємо, чи можна вважати повноцінним дозвіллям діяльність студентів та викладачів, описану як знаннєцентричне дозвілля у періодиці:

- 1) згідно з кількісною концепцією, освітньо зорієнтоване дозвілля педагогів та студентів може розглядатися як елемент наповнення позаробочого часу, проте зміна роду занять не відбувалася як така – здобування знання у робочий час плавно перетікало у навчання у вільний;
- 2) згідно з діяльнісною концепцією, освітня діяльність колективів педагогічних вишів у години дозвілля була конструктивною діяльністю, покликаною значно підвищити власній професійний рівень;
- 3) згідно з психологічною концепцією, приклади освітньо-зорієнтованого дозвілля, описані у періодиці, переконують, що воно сприймалося освітянами позитивно, тому може розцінюватися як повноцінне заповнення вільного часу;
- 4) згідно з інтегративною концепцією, преса навела приклади діяльності, яка давала можливість для професійного, індивідуального, соціального та творчого розвитку, тому усі її прояви були прикладами дозвілля.

З'ясуємо, наскільки освітньо зорієнтоване дозвілля у стінах педінститутів підходило за **ознаками до сучасної концепції дозвілля** [11, С.8]:

- 1) переважна більшість форм проведення освітньо зорієнтованого дозвілля належить до категорії «чистого дозвілля». Звичайно, у так-званих факультетах громадських професій та профільних гуртках чітко регламентували час зустрічей, та вони працювали на принципі добровільність участі, а не визначали суворой відвідуваності «під список». Студенти та викладачі в основному самі задавали ритм своєї роботи. Свобода від обов'язків, тим не менше, була

умовною – більшість таких курсів мали на меті допомогти студенту краще оволодіти навичками педагога, які той був не в силах розвинути під час навчального процесу у виші. З таких позицій освітньо зорієнтоване дозвілля може розцінюватися як «напівдозвілля»

2) освіта у вільний час урізноманітнювала життя молоді. Більшість студентів поєднувала освіту з практикою – вчилися декламації та контролю емоційна театральних курсах, опановували історію та природу краю на польових роботах та археологічних розкопках тощо;

3) дозвілля передбачає, що особистість отримає нову ідентичність. Освітньо зорієнтоване дозвілля могло «подарувати» студентам нову личину у якості керівників курсів чи на підмостках сцени аматорського театру.

4) компенсаційна ознака дозвілля в освітньо зорієнтованій діяльності виявлялася у роботі творчих студій, де молодь реалізувала своїм можливості, які не могли за партами. Однак, у розмові про освітньо зорієнтоване дозвілля вона має доволі слабкі позиції.

Дамо типологічну характеристику освітньо зорієнтованого дозвілля відповідно до підходів до класифікації дозвіллевої діяльності [11, С.11-12]:

1) згідно з обраною нами за основу концепції дозвіллевих типів, освітньо зорієнтоване дозвілля інколи не було уповні таким. Воно часто набувало рис культурного (музичні лекторії, театральні виступи) та інтерактивного дозвілля (молодь займала місце за кафедрою, навчаючи свої же однокурсників);

2) згідно з концепцією Д. Келлі, освітньо зорієнтована активність у педінститутах, описана у періодиці «відлиги», була здебільшого «скординованим» дозвіллям. Студенти обирали сферу діяльності самі, але вона завжди була близькою до їхнього профілюючого предмету. Прикладом цього була участь істориків в археологічних розкопках та історичних реконструкціях, учителів мови та співів у музичних лекторіях тощо. Говорити про освітньо зорієнтоване дозвілля як про чисте (необумовлене) дозвілля навряд чи можна. Максимум психологічного та морального розвантаження воно давало

одинацям, для яких робота в архівах чи на сцені була радше джерелом енергетичного наповнення, аніж здобування нового знання чи навичок.

3) згідно з концепцією Р. Стеббінса, звичайне (випадкове) освітньо зорієнтоване дозвілля у педінститутах УРСР було відсутнє. Усі приклади свідчать про домінування «серйозного дозвілля». Це були стійкі наукові гуртки, курси та лекторії, у яких майбутні освітяни обмінювалися знаннями та набували нових навичок. Довгі проекти істориків (як то вивчення підпілля Криму), проведення інтелектуальних вечорів оформлювалося у стійкі сітки графіків (до такого-то числа, щомісяця, щонеділі, раз на квартал тощо). Уся освітньо зорієнтована активність була обернена на досягнення результату у вигляді отримання іншим суб'єктом діяльності нових навичок та знання. Воно проявлялося у перемозі в інтелектуальному конкурсі, виступі на сцені або набутті нових навичок на факультеті громадських професій. Ідентифікація з іншими членами групи була беззаперечною.

4) згідно з концепцією Дж. Шіверса, освітньо зорієнтована діяльність у педінститутах проявлялася у декількох площинах. Вона була задоволенням (приносило радість від власних успіхів та результатів праці), мало ознаки стану буття (допомагала у самореалізації творчих та професійних планів через діяльність у польових умовах, на місцях історичних подій тощо), виявлялося у дозвіллі як функції (сприяло удосконаленню особистості у часі – майбутні учителі набували необхідних практичних навичок науковців, пошукувачів, лекторів). Описана у дослідженні студента та викладачам взаємодія проявлялася й у дозвіллі як соціальній стратифікації (студенти педвишів заповнювали сферу дозвілля вузькоспеціалізованим гуртками та з унікальними внутрішніми правилами);

5) Згідно з концепцією Ч. Гордона, неабияку значимість має залежність дозвілля від соціальних змін. Освітньо зорієнтоване дозвілля, описане у періодиці, здебільшого стосувалося молодого покоління як об'єкта впливу. Натомість старше покоління поставало організатором, транслятором знання;

Загальні риси освітньо зорієнтованого дозвілля наступні [11, С.13]:

- за видом активності це було в як активне (польові роботи, археологічні розкопки, театральні групи, інтерактивні освітні ігри), так і пасивне дозвілля (слухач на курсах, відвідувач лекторію);
- за періодичністю домінувало щотижневе дозвілля. Проте, значні за обсягом роботи заходи (лекторії-концерти) могли бути прикладом щомісячного, а розкопки та польові практикуми радше відпускними видами дозвілля;
- за тривалістю переважало довготривале освітньо зорієнтоване дозвілля (гуртки, колективи). Епізодичними були вечори вікторин та поодинокі наукові проекти.
- За напрямом домінували музичні лекторії (3 згадки), наукові гуртки та вечори (6 згадок), факультети громадських професій та театральні гуртки. Окремою сферою була антирелігійна пропаганда, що тісно межувала з раціональним світоглядом педагогів.

Структура освітньо зорієнтованого дозвілля складалася з таких компонентів:

- Споживання культурних цінностей на музичних лекторіях,
- спілкування з представниками інших соціальних (колгоспники, селяни, службовці) та вікових груп (діти, досвідчені педагоги) під час вивчення флори та фауни, історій краю, на вечорах вікторин та під час антирелігійних кампаній;
- творча робота у театральних студіях,
- самоосвіта.

Параметри освітньо зорієнтованого дозвілля освітян доби «відлиги», що їх пропагувала «Радянська освіта» [11, С.20-28]:

- 1) найлогічніше, що домінував освітній параметр,
- 2) політичний параметр (переважав у анти-релігійних кампаніях, у пошуках істориків по відтворенню подій війни, образів героїв підпілля тощо),
- 3) естетичний параметр (прищеплення любові до музики та краси під час лекторіїв та театральних репетицій),

4) екологічний параметр (особливо домінував у діяльності вихованців природничих факультетів під час вивчення флори та фауни регіонів),

5) соціальний параметр (проглядається крізь посилення зв'язків колективів педінститутів з громадами міст та сіл у руйнуванні «релігійних перепон», наукових пошуків тощо).

Якщо визначати **рівні освітньо зорієнтованого дозвілля** у стінах педінститутів, то воно найбільше носило риси III – пізнавального – рівня дозвілля, будучи спрямованим саме на задоволення інтелектуальних потреб молоді. Доволі часто (особливо у реконструкціях, грі на сцені, написанні досліджень) освітньо зорієнтоване дозвілля набувало характеристик найвищого – IV – творчого рівня [11, С.38]. Таким чином, освітньо зорієнтоване дозвілля у вищих педагогічних навчальних закладах відповідало усім, які допомагали задовольнити потреби заповнення вільного часу освітян.

Література

1. Гепнер Ю. Науково-атеїстична пропаганда у викладанні лінгвістичних дисциплін // Радянська освіта. – 19 березня 1955. – №12.– С.4.
2. Оплаканський І. За досконалі наукові праці // Радянська освіта. – 6 червня 1959. – №23.– С.3.
3. Номеровський П. Кожен студент пропагандист // Радянська освіта. – 27 січня 1962. – №8– С.4.
4. Беляєв В. На світлий шлях // Радянська освіта. – 3 серпня 1963. – №61.– С.2.
5. Бондаренко А., Кашуба Н., Турчина А., Шаховський С. Українська література. Підр. для 10 кл. серед. школи. – К.: Рад. школа, 1956 – С. 218.
6. Бартків Б. Зняла дівчина хрестик // Радянська освіта. – 8 квітня 1964. – №29– С.3.
7. Беляєв В. П. Іванна: кіноповість. – М. : Искусство, 1961. – 206 с.
8. Васяков О. Коли кішка перебігла дорогу // Радянська освіта. – 9 лютого 1963. – №11.– С.2.
9. Кравець В. Вуз та виховання нової людини // Радянська освіта. 28 березня 1964. – №26.– С.2.

10. Белей В. Клуб войовничих атеїстів // Радянська освіта. – 21 листопада 1964. – №93.– С.3.
11. Петрова І. В. Дозвілля в зарубіжних країнах. – К.: Кондор, 2005. – 408 с.

References

1. Нернер Ю. Naukovo-ateyistychna propahanda u vykladanni linhvistychnykh dystsyplin // Radians'ka osvita. – 19 bereznya 1955. – №12.– S.4.
2. Oplakans'kyu I. Za doskonali naukovi pratsi // Radians'ka osvita. – 6 chervnya 1959. – №23.– S.3.
3. Nomerovs'kyu P. Kozhen student propahandyst // Radians'ka osvita. – 27 sichnya 1962. – №8– S.4.
4. Byelyayev V. Na svitlyy shlyakh // Radians'ka osvita. – 3 serpnya 1963. – №61.– S.2.
5. Bondarenko A., Kashuba N., Turchyna A., Shakhovs'kyu S. Ukrayins'ka literatura. Pidr. dlya 10 kl. sered. shkoly. – K.: Rad. shkola, 1956 – S. 218.
6. Bartkiv B. Znyala divchyna khrestyк // Radians'ka osvita. – 8 kvitnya 1964. – №29– S.3.
7. Belyaev V. P. Ivanna: kinopovest'. – M. : Iskusstvo, 1961. – 206 s.
8. Vasyakov O. Koly kishka perebihla dorohu // Radians'ka osvita. – 9 lyutoho 1963. – №11.– S.2.
9. Kravets' V. Vuz ta vykhovannya novoyi lyudyny // Radians'ka osvita. 28 bereznya 1964. – №26.– S.2.
10. Beley V. Klub voyovnychykh ateyistiv // Radians'ka osvita. – 21 lystopada 1964. – №93.– S.3.
11. Petrova I.V. Dozvillya v zarubizhnykh krayinakh. – K.: Kondor, 2005. – 408 s.

Summary

The article illustrates the evolution of the types of education oriented and religious leisure of educators in Pedagogical Institute of USSR during the period of de-Stalinization (1953-1964). Application of content analysis method of educational media allowed illustrating the core of the leisure. It also helped to give general characteristics of leisure according to modern approaches in the theory and history of leisure.

Atheistic country a priori excluded the presence of religious component in spare time of citizens, and if they assumed its existence, it was strongly condemned and persecuted throughout its existence. When we are looking for examples of religious leisure of students cited in the Periodicals, we will be disappointed. All 1950's passed without mentioning of transcendent preferences of future teachers. Press recalled only anti-religious hints in training activities.

Anti-religious lectures were the basis of "religious" leisure of students of pedagogical universities in 1953-1964 biennium. Thus faith closely entwined with Soviet science, which tried to squeeze out rivals from the world of entertainment of Soviet citizens. The students Kremenets institute after putting the foundations of atheism as a mandatory course in the colleges of the USSR in the early 1960's, began an active campaign to atheistic lecture topics among the population of the region. Some of them moved from words to deeds. For example, a student G. Lob launched anti-religious fighting in his native village Ruda in Zhydachiv district of Lviv region. The focus was mainly non-traditional religious communities in Ukraine. In the village of Ruda these were Baptists who "dragged into its swampy bog" some N. – schoolgirl from the 7th grade. Her colleague A. Antoniuk "ripped from the hands of sectarian tenacious" Soviet young girl M. from the village Chornyy Ostriv of Khmelnytsky region.

But despite the anti-religious campaign of teachers and students there still was a place to belief in the supernatural in the everyday life of the Ukrainians. It was recognized by the the educators themselves. They noticed that in the middle of the twentieth century, the Ukrainian mothers and grandmothers continued to frighten

children with prejudices. Parent-driver could not go to work because black cat had crossed his path, and he waited until another would pass in front of him. In combating this, ironic pedagogical workers cited examples: a father asks his son Vova for a reason why he brought a deuce for the exam, getting an answer: “I am not guilty – a cat crossed the road”.

The apotheosis of such campaigns turned into organizing of the militant atheists activity clubs. In one of these schools, students of Ivano-Frankivsk Pedagogical Institute weekly communicated with the public on the themes of faith and science.